

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2014 | ÅRGÅNG 18

Bokförlaget THALES

MICHAEL SANDEL: *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2012

VISSA SAKER KAN, rent definitionsmässigt, inte köpas för pengar. Sann vänskap och att inneha världsrekordet på 100 meter torde vara två exempel. Men mycket – väldigt mycket – går att köpa för den som har en välfylld plånbok. Den allmänna tendensen verkar vara att marknadens utbud dessutom växer, en utveckling som vanligen beskrivs som en pågående *kommodifiering*. En sådan utveckling ställer oss inför intressanta och viktiga frågeställningar: var bör vi dra gränsen för vad som ska kunna köpas för pengar, om det nu ska finnas någon gräns? Ska man kunna investera i vad som helst? Bör allting ha en prislapp?

Begrunda följande exempel: nöjesparken Liseberg är ett populärt resmål för barnfamiljer, då dess åkattraktioner är speciellt uppskattade av barn och ungdomar. Attraktionernas popularitet innebär dock att det vanligen bildas långa köer vid deras entréer. Nöjesparken fann dock ett marknadsmässigt sätt att hantera det missnöje som långa köer kunde tänkas generera. För 50 kronor sålde man därför ett så kallat *Quick Pass* som tillät innehavaren att gå före i kön vid en rad populära åkattraktioner. Lisebergs *Quick Pass* fick hård kritik.¹ Ska rika (eller åtminstone inte fattiga) barn få köpa sig före i kön? De som försvarar idén skulle kunna invända att *Quick Pass* inte har så mycket att göra med rika eller fattiga, utan med preferenser och prioriteringar: *Quick Pass* kostar ingen större summa, och ett köp speglar därför preferenser på ett okomplicerat sätt. Vill man hellre lägga pengar på att slippa kö istället för att köpa sockervadd så ska man väl få göra det, oavsett om det gäller barn eller vuxna.

De flesta av oss har svårgripbara intuitioner kring dylika fall. Vi anser, i varierande utsträckning, att det *finns* något problematiskt med handel med vissa varor. Men *varför* det är problematiskt är svårare att förklara. Och än svårare är det att dra en klar och tydlig gräns för vad som är moraliskt rätt att behandla som en vara vilken som helst. Kan en njure jämföras med ett paket mjölk, en rösträtt med en IKEA-soffa, eller försäljning av sexuella tjänster med de tjänster som erbjuds av den lokale rörmokaren? Michael Sandel,

professor vid Harvard, räds dock inte problemen, utan dyker rakt ned i den stundom fascinerande, stundom skrämmande, uppsjö av verkliga exempel som utmanar vår moraliska känslighet. Ämnet är inte nytt för Sandel – han har arbetat med frågan under många år och hans Tannerföreläsningar från 1998 bär samma titel som den nu utkomna boken. Men i *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets* har Sandel en både djupare och bredare ansats och behandlar på ett föredömligt sätt fenomen och idéer som *Quick Pass* (dylika arrangemang finns på de flesta större nöjesparker), lobbyistbetalda profffsköare, monetära incitament för att få barn att läsa böcker, handel med jaktlicenser på utrotningshotade djur, reklam i skolor och på polisbilar, vänner att hyra, marknader för livförsäkringspremier och exklusiva loger på basebollarenorna. Diskussionen är nyanserad och Sandel avhåller sig från att förfalla till en ideologisk eller dogmatisk hållning.

Sandels bok presenterar dock inte en teori om marknadens gränser; den som läser boken letandes efter en enhetlig teori som låter oss skilja mellan legitima och illegitima varor kommer att bli besviken. Visserligen finns det tydliga influenser från Elizabeth Andersons och Michael Walzers respektive teorier, men dess upphovskvinna respektive upphovsman nämns endast i förbigående.² Inte heller diskuteras de teorier om marknadens gränser som framförts av Margaret Radin (1996) och Debra Satz (2010). Från ett filosofiskt perspektiv är detta möjligen att betrakta som en brist, i synnerhet som det står klart att en försiktig teori borde kunna formuleras av Sandel, en teori som i mångt och mycket skulle påminna om just Andersons och Walzers teorier. Men tydliga definitioner och ett systematiskt teoribygande uteblir.

Sandels huvudsakliga fokus är ett annat. Snarare än att *presentera en teori* vill han *engagera oss i diskussion*, i en kollektiv reflektion över vilket samhälle vi vill ha. Vill vi ha en *marknadsekonomi* eller ett *marknadssamhälle*? (Sandel 2012, s. 11)³ Detta är bokens kanske mest centrala tes: om vi inte börjar diskutera var marknadens gränser går, kommer marknaden själv att sätta gränsen, eller avstå från att sätta någon gräns. Det är problematiskt enligt Sandel, eftersom vi vanligen anser att det finns gränser för marknaden men samti-

digt verkar kapitulera inför företaget att avgöra var dessa gränser går. Sandels maning till gemensam reflektion förklarar naturligtvis också Sandels ovilja att formulera en teori: marknadens gränser bör avgöras demokratiskt, genom medborgarnas diskussion, inte av någon abstrakt teori. Läser man Sandel från ett walzerianskt perspektiv så är Sandels insisterande på kollektiv deliberation föga förvånande: det är det som återstår då sociala meningar och värden inte kan ges en entydig tolkning.

Det Sandel erbjuder läsaren, förutom uppmaningen att börja diskutera marknadens gränser, är en samling nyanserade argument rörande de olika exempel han tar upp till diskussion. Sandel poängterar särskilt två faror med en tilltagande kommodifiering, i synnerhet av vissa nyttigheter: tendenser till *ojämlikhet* och *korruption*. I ett alltmer kommodifierat samhälle avgörs fördelning i allt större utsträckning av tillgången till pengar. Pengar dominerar andra nyttigheter, för att använda Walzers klassiska terminologi. För alla som är benägna att tillskriva jämlikhet ett moraliskt värde är naturligtvis en sådan utveckling problematisk. Sandels argument går dock djupare än så. Att stora ekonomiska skillnader är problematiska ur en rad synvinklar är inget nytt, men Sandel lyckas illustrera problematiken på ett lysande sätt med hjälp av sina exempel. Ett av hans mest påtagliga exempel är hur designen av basebollarenor förändrats (ss. 172–176). För några decennier sedan fanns få skillnader mellan åskådarplatserna: rika och fattiga, mäktiga och maktlösa, betalade ungefär samma slant för nöjet att heja på sitt favoritlag och fick se skådespelet sida vid sida.⁴ Men nu ser det annorlunda ut: alla moderna arenor erbjuder nu *skyboxes* – luxuösa loger som gästen får tillgång till i utbyte mot en oftast ofattbar summa pengar. Enligt gängse ekonomiskt tänk är detta ett utslag av utbud och efterfrågan, och i grunden av preferenser och prioriteringar. Men Sandel ser fenomenet – »skyboxification» – som symtomatiskt för något annat: en segregation i samhället, där olika grupper i ökande utsträckning aldrig behöver komma i kontakt med varandra, och än mindre dela samma villkor i livet (ss. 201–203). Den samhälleliga gemenskapen blir på så sätt lidande,⁵ och i sin tur demokratin. En ytterligare konsekvens av detta är att själva diskussionen om mark-

nadens gränser blir svår, för att inte säga omöjlig. Det sistnämnda är en konsekvens som Sandel själv inte uppmärksammar, men som har stor betydelse för hans syften i boken.

Ett annat målande exempel är Sandels diskussion om »köandets etik» (kap. 1). Den filosofiska diskussionen om jämlikhet tenderar att vara fokuserad på diverse centrala nyttigheter, medborgarskap eller möjligheter. Sådana diskussioner är omistliga, men de ser förbi de vardagliga institutioner som upprätthåller *vardaglig* jämlikhet – den jämlikhet som oftast är den som kränker oss mest då den frångås. Just köandet – busskön, biljettkön, bilkö – är en sådan vardaglig institution som har givits föga filosofisk uppmärksamhet. Exemplet med de upprörda reaktionerna på Lisebergs *Quick Pass* kan sägas vara en indikator på att köandet har betydligt större etisk signifikans än vad etiker och filosofer ofta tror. Köandet står för, och institutionaliserar, en viktig grundläggande jämlikhet – just därför är *Quick Pass* och andra sätt att köpa sig förbi en kö moraliskt bekymmersamma. Sandel noterar naturligtvis att köandets etik bara gäller begränsade områden i livet,⁶ och att den dessutom skiljer sig åt beroende på vilken sorts kö vi talar om. Medan den som på något sätt köper sig företräde i busskön – eller, än värre, i vårdkön – kommer att mötas av starka reaktioner, är det tveksamt om det höjs många ögonbryn när någon köper sig en VIP-behandling som innebär snabbare boarding på flygplatsen.

Förutom risken att marknadens utbredning får ogynnsamma konsekvenser för den sociala jämlikheten ser Sandel även potential för marknadens och marknadsskursorrens korrupperande effekter. Med sådana korrupperande effekter avses undanträngnings- och ersättningseffekter på människors attityder och värderingar, liksom på synen av själva varan. Låt mig kort nämna två av Sandels exempel: monetära belöningar för att motivera barn att läsa böcker (s. 53) och ersättning för upplåtande av plats för dumpning av kärnavfall (ss. 114–117).

I Dallas erbjöds elever två dollar per bok de läste. I en bemärkelse var projektet en succé: vid årets slut hade elevernas läsförståelse förbättrats i jämförelse med kontrollgruppen. Ur prestationsperspektiv verkar de monetära incitamenten således lyckade. Men

Sandel pekar på andra faror. Jämför med Sandels vän som ger sitt barn en dollar för varje gång det säger tack.⁷ Den uppenbara risken, menar Sandel, är att barnet lär sig att tackandet styrs av marknadstänk (»tack» ges mot ersättning) istället för de gängse sociala reglerna (»tack» uttrycker din tacksamhet) (ss. 60–61). Detta vore ett exempel på hur ekonomiska incitament – gör *X* så får du pengar – tränger undan vad de flesta skulle kalla en sund förståelse av tackandes institution. Den här risken, menar Sandel, finns även då barn ges två dollar för varje bok de läser. Istället för att lära sig uppskatta böcker för deras egen skull, eller för den bildning de genererar, lär sig barnen att böckers värde är instrumentellt, att de ska »konsumeras» i syfte att inbringa pengar. Barnens attityd till böcker ändras – till det sämre.

Ett annat tänkvärt exempel som presenteras av Sandel är hur erbjudandet av ekonomisk ersättning till boende vid en tilltränt plats för förvaring av utbränt kärnbränsle tränger undan, eller helt enkelt ändrar, inställningen hos de boende i området (ss. 114–117). Ett urval bland de boende i staden Wolfenschiessen, Schweiz, fick frågan om de skulle acceptera att en förvaringsanläggning byggdes nära staden, utifall myndigheterna så bestämde. En knapp majoritet, 51 procent, sade sig acceptera byggandet av förvaringsanläggningen. Forskarna modifierade dock frågan och ställde den till ett nytt urval: skulle de acceptera en förvaringsanläggning om de samtidigt fick en årlig summa pengar i kompensation? Stödet för kärnavfallsanläggningen *krympte* då till magra 25 procent. Ur strikt ekonomisk synvinkel är en sådan förändring fullkomligt orimlig: monetär ersättning är ju ett *plus* och rimligen borde acceptansen därför öka, eller åtminstone inte minska. Sandels förklaring är att förekomsten av pengar korrumperade människors uppfattning om vad som stod på spel, och minskningen i acceptans uttrycker deras reaktion på pengarnas korrumperande effekt. Vad är det då som korrumperats enligt Sandel? Hans svar, vilket har en viss rimlighet, är att medborgarna ansåg att anläggningens vara eller icke vara handlade om huruvida de var villiga att offra sig för sin nation, inte om huruvida de fick tillräcklig kompensation eller inte. De som erbjöds pengar om anläggningen skulle hamna utanför staden upplevde att de erbjöds

pengar i *utbyte mot sitt medgivande*, implicerandes att de var själviska affärsmän snarare än ansvarskännande medborgare. Det finns dock andra tolkningar som Sandel inte diskuterar, men som passar hyfsat bra in i hans tankegångar. En sådan tolkning med mindre fokus på patriotiska känslor vore att se skillnaden i acceptansgrad som ett resultat av att erbjudandet av monetär kompensation åstadkom ett diskursbyte, varpå huvudfrågan istället blev den marknadsorienterade frågan om kompensationen var rimlig. Givet de uppfattade riskerna med att ha förvarat kärnavfall i närheten av sitt hem, sina barn och sin släkt, så förefaller det rimligt att en klar majoritet helt sonika ansåg att kompensationen var för låg.

Den senare tolkningen innebär således också en undanträngningseffekt, även om det är en öppen fråga om den är att betrakta som en illegitim sådan – något som inte motsäger Sandels grundläggande analys. Självklart är inte alla fall av korruption nödvändigtvis av ondo, namnet till trots: det finns helt klart fall där en kommodifiering innebär en *förbättring* jämfört med de tidigare styrande värdena (distribution styrd av godtyckligt eller egenintresserat maktutövande torde vara ett exempel). Men det förtar inte Sandels poäng: det finns helt klart många fall där pengar korrumpierar de styrande värdena, och huruvida en sådan förändrande process är välkommen eller icke är något vi måste diskutera.

What Money Can't Buy kommer sannolikt inte att bli en filosofisk klassiker. Sandel presenterar som sagt ingen riktigt teori. Men att döma Sandels bok efter en sådan måttstock vore att göra honom och hans bok en orättvisa. Boken är ett värdefullt bidrag då den på ett slagfärdigt sätt illustrerar, kanhända osystematiskt, hur vi alltmer går från en marknadsekonomi till ett marknadssamhälle. Sandels många exempel ger dessutom både tydligare konturer och större tyngd åt de vanligt förekommande påståendena om den ohämmade marknadens negativa effekter, som just tilltagande ojämlikhet och korruption av värderingar. På ett sätt för den även själva diskussionen om marknadens moraliska gränser framåt: Sandels intrikata exempel är inte bara intressanta för filosofer och gemene man, de är också svåra utmaningar för den mer neoliberala läsaren, eftersom

sedvanliga försvar av marknadens mekanismer och antaganden, ofta i termer av frihet och förväntad nytta, i många av Sandels exempel verkar vara svåra att harmonisera med djupt liggande moraliska intuitioner och värderingar. Sandels tolkningar och slutsatser av sina exempel är måhända inte odiskutabla (man kan, för att ta ett exempel, fråga sig varför sponsorgivna namn på idrottsarenor är moraliskt diskutabla, när de inkomster de genererar är så substantiella), men för de som inte dogmatiskt bekänner sig till Marknaden⁸ och för de som tar djupt rotade moraliska intuitioner och övertygelser på allvar, utgör *What Money Can't Buy* en utmanande läsning. I den bemärkelsen är Sandels bok matnyttig både för de filosofer som är intresserade av dylika frågor och för de studenter som ska ges pedagogiska exempel att diskutera. Lägg till detta Sandels förmåga att skriva både engagerande och personligt, och resultatet är en bok som man har svårt att lägga ifrån sig, och – när man läst den – kommer att minnas.

→

Marcus Agnafors

Noter

1 Så hård att systemet i dagsläget verkar ha skrotats.

2 Se framför allt Anderson (1993) och Walzer (1983). Även om Sandels diskussion bär tydliga spår av Walzers idé om sociala meningar så finns här en viktig skillnad: medan Walzer talar om sociala meningar som *inkluderar* värden och normer så talar Sandel om meningar och innebörder som *styrs av* vissa värden (Sandel 2012: s. 202).

3 Samtliga sidnummer i recensionen refererar till boken.

4 Naturligtvis ska svunna tiders baseboll inte glorifieras; tex. torde segregationen mellan vita och svarta ha gjort sig påmind på dåtidens arenor.

5 Detta är på intet sätt en ovanlig tanke. Den har bland annat givits en mer filosofisk form av Cohen (2009).

6 Sandel noterar att den som vill sälja sitt hus knappast är moraliskt förpliktad att sälja till den första intressenten (s. 40).

7 Jag har tillåtit mig en viss stilistisk modifiering här: Sandels vän ger sitt barn en dollar för varje »thank-you note» som barnet skriver (s. 60).

8 Tämigen symtomatiskt har boken recenserats både styvmoderligt och nästintill hånfullt av Cato-institutet och Ludwig von Mises-institutet, två organisationer med liber-

tariansk inriktning. De två recensionerna (som finns tillgängliga på respektive hemsidor; <http://mises.org/daily/6042/> samt <http://www.cato.org/publications/commentary/book-review-what-money-cant-buy-moral-limits-markets>) är inte bara intellektuellt undermåliga, utan även indikatorer på det alltmer hegemoniska ekonomiska tänkandet. För de två recensenterna existerar inga nämnvärda moraliska problem med ett marknads-samhälle.

Referenser

- ANDERSON, ELIZABETH (1993) *Value in Ethics and Economics*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- COHEN, GERALD A. (2009) *Why Not Socialism?*, Princeton: Princeton University Press.
- RADIN, MARGARET (1996) *Contested Commodities: The Trouble with Trade in Sex, Children, Body Parts and Other Things*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SATZ, DEBRA (2010) *Why Some Things Should Not Be for Sale: The Moral Limits of Markets*, Oxford: Oxford University Press.
- WALZER, MICHAEL (1983) *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, New York: Basic Books.